

19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Değnekçilik Mesleği

Zeynel Özlü*

Özet

Değnekçiler; hamal ve kayıkçı esnafının sorunlarını kethüdaya iletmek, bu esnafın vermekle yükümlü olduğu vergileri (rüsüm) toplamak, denetlemek, hamal ve kayıkçıların ihtiyaç duyulan alanlarda istihdamını sağlamak gibi muhtelif görevleri üstlenmişlerdir. Lonca sisteminde esnaf ile kethüda arasındaki iletişim genel olarak yiğitbaşılar tarafından sağlanmışken, hamal ve kayıkçı esnafı içerisinde kethüda-esnaf koordinasyonunu sağlayan görevli değnekçi olarak adlandırılmıştır. Değnekçiler; klasik dönemde lonca sistemi çerçevesinde faaliyetlerini yürütürken, 19. yüzyılda İhtisab veya Hububat Nezâreti, Şehremâneti kurulduktan sonra ise başkentte Şehremâneti veya Altıncı Daire Müdüriyeti, taşrada ise taşra belediye teşkilatları tarafından faaliyetlerini yürütmüşlerdir.

Anahtar Kelimeler: Değnekçilik, kayıkçılar, hamallar, iskele, belediye.

“Değnekçilik” in Ottoman Empire in the 19th Century

Abstract

Değnekçiler” were responsible for various tasks such as informing “kethüda” about the problems of porters and boatmen, collecting and supervising the taxes (rüsüm) that these tradesmen had to pay and employing them in relevant regions where they were needed. Whereas the communication between tradesmen and “kethüda” was carried out by “yiğitbaşı” in the “Lonca” system, the officer that maintained the coordination between porters and boatmen and “kethüda” was called “değnekçi”. In the classic period, “değnekçiler” rendered their service within the “lonca” system; however, in the 19th century they served under the ministry of “ihtisab” and cereals, under the “Şehremâneti” or the Sixth Board Directorship in the capital city after the foundation of “Şehremâneti” and under local municipalities in provincial areas.

Keywords: Değnekçilik, boatmen, porters, wharf, municipality.

* Doç. Dr. Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Giriş:

Osmanlı döneminde esnafın kahya ve zabıtları olarak yiğitbaşı adlı bir görevli bulunmaktadır. Bazı meslek gruplarında ise bu görevli bölükbaşı, köşe ustası ve değnekçi olarak adlandırılmıştır. (Abdülaziz Bey 2002:302) Değnekçilik; sözlükte işçilere nezaret eden, onların çalışmalarını kontrol eden veya çeşitli vasıtaların inme-binme ve çalışma düzeni için çalışan kişi, yani; kahya (Doğan 2003: 294) veya kayıkçıların ve hamalların onbaşısı olarak tanımlanmaktadır. (Abdülaziz Bey 2002: 488) Bir nevi organizatörlük olan değnekçilik, eşya ve sairinin yüklenmesi ile alınan ücretleri ve ücretlerin toplanması gibi intizam içerisinde yapılması gereken hususları denetleyen kişidir. (Ertuğ 2008: 44)

Değnekçilik hizmetini yapan kişiler bir Osmanlı arşiv belgesinde kabzımal olarak tanımlanmıştır. İlgili belgede “hamal değnekçiliği esnafın kabzımalı demek olduğundan.” ifadesi kullanılmıştır. (6 C 1267/8 Nisan 1851).¹

Osmanlı döneminde genelde kayıkçı ve hamal esnaf gruplarına ait değnekçiler tespit edildiğine göre, değnekçiler Osmanlı döneminde başta bu iki meslek grubu olmak üzere muhtelif alanlarda ihtiyaç duyulan işçileri temin eden, bunları denetleyen ve bu kişilerin düzgün bir şekilde çalışacağına referans olan kişiler olarak tanımlanabilirler.

19. yüzyıl Osmanlı devleti için bir toplumsal dönüşüm asrı olmuştur. Yeni yapılanma çabaları, şehircilik anlayışının değişmesi ve sair bazı nedenlerle yeni vergiler ve yeni nizamların getirilmesi yeni mesleki teşekküllerin de ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu değişimlerden hamal ve kayıkçı esnafı da etkilenmiştir. Kethüdalıkları bir nevi küçük şirketler gibi düşündüren bu yeni uygulamalarda hamalların almak zorunda oldukları tezkire nedeniyle ödemeleri gereken ücretleri toplayan tahsildarlar devreye girmiş ve tayinle istihdamlar yapılmıştır. Ayrıca bu değişim içerisinde, hamalları düzenli olarak sabah toplandıkları mahalden hamallık edecekleri alanlara dağıtan onbaşılardan, kolbaşılardan ve değnekçilerden de saymak gerekir. (Ertuğ 2008: 43-44)

Bu çerçevede yapmış olduğumuz bu araştırma bazı meslek gruplarında yiğitbaşı, bölükbaşı ve köşe ustası olarak adlandırılan (Abdülaziz Bey 2002: 302) değnekçilerin 19. yüzyıldaki durumunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma ile ilgili olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan orijinal kayıtlar referans alınmıştır. Araştırma ile ilgili yapılmış bazı atıflar dışında doğrudan bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla çalışmamız değnekçilik konusunu ortaya koyan orijinal bir araştırmanın ilk bulgularını içermektedir.

A. DEĞNEKÇİLİK YAPILAN ALANLAR

Değnekçilik mesleği genelde hamal ve kayıkçıların istihdam edildiği yerlerde hizmet vermiş gözükmektedir. Buna göre Osmanlı devletinin başkenti İstanbul’da değnekçilik hizmeti verilen alanlar şu şekildedir: Eminönü değnekçiliği,² Karaköy İskeleyi değnekçiliği,³ Galata ve Kürkçükapısı hamallar değnekçiliği,⁴ Kileci esnafı değnekçiliği,⁵ Galata Kilercileri

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A. MKT. NZD., 31/76, Vesika 2.

² Bkz. 5 Ş 1273 (31 Mart 1857) tarihli vesika. BOA, A. MKT. NZD., 219/17.

³ Bkz. 22 B 1273 (18 Mart 1857) tarihli vesika. BOA, A. MKT. NZD., 217/78.

⁴ Bkz. 5 R 1274 (23 Kasım 1857) tarihli vesika. BOA, A. MKT. NZD., 243/38, Vesika 1-3.

⁵ Bkz. 23 Ca 1275 (29 Aralık 1858) tarihli vesika. BOA, A. MKT. NZD., 273/18.

değnekçiliği,⁶ Galata Yeni Cami ile Balıkpazarı ve mevâki-i sâire hamallar değnekçiliği,⁷ Yağkapanı İskelesi değnekçiliği,⁸ Sultan Mehmed’de değnekçilik,⁹ Tophâne’de Bargir hamalları kethüdası vekilinin değnekçiliği,¹⁰ Kumkapı değnekçiliği,¹¹ Hatapkapısı hamalları değnekçiliği,¹² Tophâne iskelesinde piyade hamalları değnekçiliği,¹³ Tophâne-yi Amire İskelesi hamalları değnekçiliği,¹⁴ Tophâne’de hamallar değnekçiliği,¹⁵ Unkapanı (Kapân-ı dakık) iskelesi değnekçiliği,¹⁶ Unkapanı kile esnafı değnekçiliği ve Hatabkapısında arka hamalları değnekçiliği,¹⁷ Paşalimanı anbarında kileciler değnekçiliği,¹⁸ Bahçekapısı hamallar değnekçiliği,¹⁹ Bahçekapısı’nda bulunan Vezir İskelesi kayıkçılar değnekçiliği,²⁰ zahire kilecileri değnekçilik hizmeti,²¹ Tophâne’de Çeşme Arkası İskelesi değnekçiliği,²² Fındıklı İskelesi hamal değnekçiliği,²³ ebniye-i mîrîye değnekçiliği,²⁴ Sirkeci İskelesi hamal esnafı değnekçiliği,²⁵ Tavukpazarı hamalları değnekçiliği,²⁶ Gümrük hamalları değnekçilik hizmeti,²⁷ kayıkçılar değnekçiliđi²⁸ ve Üsküdar Büyük İskele değnekçiliğidir.²⁹

⁶ Bkz. 12 Za 1275 (13 Haziran 1859) tarihli vesika. BOA, A. MKT. NZD., 283/57.

⁷ Bkz. 11 B 1276 (3 Şubat 1860) tarihli vesika. BOA, A. MKT. NZD., 304/22.

⁸ Bkz. 7 S 1267 (12 Aralık 1850) tarihli vesika. BOA, A. MKT. NZD., 20/75.

⁹ Bkz. 7 S 1267 (12 Aralık 1850) tarihli vesika. BOA, A. MKT. NZD., 20/80.

¹⁰ Bkz. 11 S 1267 (16 Aralık 1850) tarihli vesika. BOA, A. MKT. NZD., 21/19.

¹¹ Bkz. 4 R 1267 (6 Şubat 1851) tarihli vesika. BOA, A. MKT. NZD., 26/73.

¹² Bkz. 28 Ca 1267 (31 Mart 1851) tarihli vesika. BOA, A. MKT. NZD., 30/96.

¹³ Bkz. 26 B 1267 (27 Mayıs 1851) tarihli vesika. BOA, A. MKT. NZD., 35/60.

¹⁴ Bkz. 12 Ş 1267 (12 Haziran 1851) tarihli vesika. BOA, A. MKT. NZD., 36/69.

¹⁵ Tophâne’de hamallar değnekçisi olarak Abraham’ın adı geçmektedir. Bkz. 3 Ra 1275 (11 Ekim 1858) tarihli vesika. BOA, A. MKT. DV., 129/77.

¹⁶ Bkz. 9 B 1276 (1 Şubat 1860) tarihli vesika. BOA, A. MKT. UM., 393/79, Vesika 1-2.

¹⁷ Bkz. 6 C 1267 (8 Nisan 1851) tarihli vesika. BOA, A. MKT. NZD., 31/76.

¹⁸ Bkz. 29 C 1270 (29 Mart 1854) tarihli vesika. BOA, Hariciye Mektubi Kalemi (HR. MKT.), 73/47.

¹⁹ Bkz. 11 L 1269 (18 Temmuz 1853) tarihli vesika. BOA, HR. MKT., 61/29.

²⁰ Saltanât-ı hümayûn kayığından muhreç Abdullah Ağa’nın Bahçekapısı’nda bulunan Vezir iskelesi kayıkçılar değnekçiliğinde istihdam edilmesi için bir dilekçe vermiştir. (9 Za 1266/16 Eylül 1850). BOA, A. MKT. NZD., 15/8.

²¹ Bkz. 13 S 1262 (10 Şubat 1846) tarihli vesika. BOA, A. DVN. MHM., 2/41.

²² Bkz. 29 R 1278 (3 Kasım 1861) tarihli vesika. BOA, A. MKT. MVL., 134/74./ Bkz. 22 R 1278 tarihli vesika. BOA, A. MKT. MVL., 134/34, Vesika 1-3.

²³ Bkz. 5 B 1277 (17 Ocak 1861) tarihli vesika. BOA, A. MKT. NZD., 339/90.

²⁴ Bkz. 25 R 1274 (13 Aralık 1857) tarihli vesika. BOA, A. MKT. NZD., 246/29.

²⁵ Bkz. 29 Ş 1276 (22 Mart 1860) tarihli vesika. BOA, A. MKT. NZD., 309/60.

²⁶ Bkz. 11 N 1267 (10 Temmuz 1851) tarihli vesika. BOA, A. MKT. NZD., 38/76.

²⁷ Bkz. 14 Ş 1278 (14 Şubat 1862) tarihli vesika. BOA, A. MKT. NZD., 399/99.

²⁸ Bkz. 23 M 1322 (9 Nisan 1904) tarihli vesika. BOA, DH. MKT., 840/44.

²⁹ Bkz. 11 R 1277 (27 Ekim 1860) tarihli vesika. BOA, A. MKT. NZD., 328/81.

Değnekçilik yapılan bu alanlardan bazılarının bir an bile başıboş bırakılmayacak kadar önemli bir istihdam alanı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim araştırma kapsamı vesikalarda bazı iskelelerde yapılan değnekçilik görevlerinin bu nitelikte olduğu görülmektedir. Mesela, Tophâne iskelesinde piyade hamalları değnekçisi (Tophâne-yi Âmire İskeleyi hamalları değnekçisi) olan Veysel “sıla-i rahm itmek için” memleketine gidip gelmiş fakat dönüşünde görevinin bir başka kişiye verildiğini öğrenmiş ve açıkta kalmıştır.³⁰

B. DEĞNEKÇİLERİN YÖNETİMİ

1. Değnekçilik Vekâleti: Değnekçilerin bir araya gelerek “Değnekçilik Vekâleti” adı verilen bir birlik oluşturdıkları anlaşılmaktadır. Değnekçilerin burada alınan kararlar çerçevesinde hareket ettikleri tahmin edilmektedir. Değnekçilik Vekâleti’nde istihdam edilebilmek için ilgili talepler İhtisab Nezâreti’ne iletilmiştir. Mesela, Tophâne’de Bargir Hamalları kethüdası Ali, Değnekçilik Vekâleti’nde istihdam edilmesi için İhtisab Nezâreti’ne bir dilekçe vermiştir. (1 M 1267/ 6 Kasım 1850).³¹

2. Değnekçi Kethüdaları: Kethüdalar; esnaf tarafından seçilen ve hükümet tarafından tayin olunan, esnafla ilgili işlemlerin yürütülmesini ve ticaretin ilerlemesini sağlayan görevlilerdir. Osmanlı devletinde aşağı yukarı her meslek grubuna bir kethüda tayin edilmiştir. Kethüda tayin edilirken ilgili esnaf grubunun onayı alınarak atama yapılmıştır. (Dramur 1992:149-150) Devlet ile toplum arasında iletişim kethüdalar aracılığıyla sağlanmıştır. Her meslek grubunun olduğu gibi her mahallenin de bir kethüdası bulunmaktadır. Kethüdaların en büyüğünün de “şehir kethüdası” olduğu anlaşılmaktadır. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren ayanlığın oluşmasıyla şehir kethüdalığı eski önemini yitirmiştir. Bunların XVIII. yüzyıl boyunca da önemli bir etkinlikleri kalmamıştır. (Özka-ya 1985: 200) Bununla beraber vesikalar özellikle esnaf kethüdalarının 19. yüzyılda da önemli işlevler üstlendiğini ortaya koymaktadır. Nitekim araştırma kapsamına aldığımız vesikalar değnekçilerin 19. yüzyılda ayrı ayrı veya birkaç değnekçiliğin tek kethüdalığa bağlı olarak bir çalışma düzeni oluşturdıklarını ortaya koymaktadır. 1278 yılına ait bir vesikada Gümrük hamalları değnekçilik hizmetinin Umum hamallar kethüdalığına dahil olduğu (Umum hamallar kethüdalığına dahil idiği anlaşılab...) ancak bunun Umum Hamallar Kethüdalığı’ndan ayrılması (tefrîk edilmesi) konusunda yazışma yapılması bazı değnekçilik hizmetlerinin ortak bir kethüdaya bağlı olduğunu akla getirmektedir. (14 Ş 1278/14 Şubat 1862).³²

Değnekçilerin istihdam alanlarının geniş olması değnekçilerin bağlı bulunduğu kethüdaların da bir başkethüdalığa bağlanmasına neden olmuş gözükmektedir. Bir yere değnekçi tayin edileceği zaman ilgili birimin başkethüdası Es’âr Odası’na çağrılarak burada değnekçi adayı ile ilgili bir ön görüşme yapılmaktadır. Görüşmede adayın daha önce nerede görev yaptığı, eski görevinden niçin ayrıldığı vs. hakkında bilgi alınmaktadır.³³

³⁰ Bunun üzerine eski görevine (hizmet-i sâbika) dönmek için dilekçe vermiştir. Bkz. 26 B 1267 (27 Mayıs 1851) tarihli vesika. BOA, A. MKT. NZD., 35/60./ Bkz. 12 Ş 1267 (12 Haziran 1851) tarihli vesika. BOA, A. MKT. NZD., 36/69.

³¹ BOA, A. MKT. NZD., 20/15.

³² BOA, A. MKT. NZD., 399/99.

³³ Bkz. 5 R 1274 (23 Kasım 1857) tarihli vesika. BOA, A. MKT. NZD., 243/38, Vesika 1-3.

Değnekçi olan kişiler kethüdalık, kethüda olan kişiler değnekçilik görevine geçiş yapabilmışlerdir. Bu konudaki talepler Şehremâneti'ne iletilmekte ve burada alınan karara göre hareket edilmekteydi. Mesela, Çankırılı değnekçi Mehmed Ağa, münhal olan Yaş Meyve gümrüğü hamallar kethüdalığının kendisine verilmesi için bu şekilde bir talepte bulunmuştur. (10 Ş 1275/15 Mart 1859).³⁴

C. DEĞNEKÇİLERİN İSTİHDAMI

1. Değnekçilikte İstihdam Edilen Kişiler: 19. yüzyılın sonlarına kadar, Müslüman kadınlar, çalışamayacak kadar yaşlılar, çocuklar, sakat ve hastalar ve en tepede saray ve yakın çevresi olmak üzere geniş bir rantıye kesimi ile medreselerde öğrenim gören öğrenciler, iktisaden faal nüfusun, yani iş gücünün dışında kalmıştır. (Baydar 1994: 257) Değnekçilerin ise iktisaden faal hamal ve kayıkçı esnafı ile beraber aktif bir şekilde iktisadi hayatın içerisinde yer aldığı görülmektedir. Nitekim değnekçilik zaruret içerisinde bulunan kişilerin en kolay istihdam alanlarından biri olarak gözükmektedir.

Değnekçi tayin edilen kişilerin genelde meslek içerisinde işi bilen kişilerden tayin edilmesine özen gösterilmiştir.³⁵ Bununla beraber muhtelif mesleklerin bünyesi içerisinde olan kişilerin de değnekçi tayin edildiği görülmektedir. Mesela, Saltanat-ı hümayun kayığından muhreç³⁶ bir kişi yanında âsâkir-i şâhânedan muhreç vs.³⁷ kişilerin de değnekçi tayin edildikleri görülmektedir.

2. Değnekçilerin Tayini: İstanbul'da ilk belediye teşkilatının kurulması ancak, 1854 yılında gerçekleştirilebilmiştir. Kırım Savaşı nedeniyle İstanbul'a gelen Avrupalı askerlerle şehrin nüfusunun aşırı ölçüde artması, buna karşılık kentte yeterli belediye hizmetlerinin bulunmaması sıkıntıya yol açmış ve 13 Haziran 1854'te ilk yerel yönetim örgütü olan İstanbul Şehremâneti kurulmuştur. Şehremâneti'nin başlıca görevleri şehrin ihtiyaç maddelerinin sağlanması, fiyatların belirlenmesi ve kontrolü, yol, kaldırım yapım ve onarımı, şehrin temizliği, çarşı-pazarın denetimi, fiyat, kalite, ölçü ve tartıların kontrolü gibi hususlardan meydana gelmektedir. Ancak İhtisap Nezâreti'nin yerine kurulan Şehremâneti başarılı olamamış ve 1855 yılında cadde ve sokakların genişletilmesi ve düzeltilmesi, aydınlatma ve temizlik gibi konularda yardımcı olmak üzere İntizam-ı Şehir Komisyonu adında bir kurum oluşturulmuştur. Bu komisyonun İstanbul'un belediye hizmetlerinin görülebilmesi amacıyla yaptığı çalışmalar sonucunda, İstanbul çevresi ile birlikte (İstanbul merkez, Adalar ve Boğaziçi bölgeleri) on dört daireye ayrılmıştır. Ancak, yeni dairelerin tümünün birden kurulmasının getireceği ağır mali yük göz önünde bulundurularak, bunlardan yalnızca Beyoğlu ve Galata bölgeleri için Altıncı Daire-i Belediye adıyla 28 Aralık 1857'de yeni bir birimin oluşturulmasına karar verilmiştir. (Seyittanlioğlu 2002: 574)

1864 Vilâyet Nizamnâmesi ile de taşra belediye teşkilatları faaliyete geçirilmiştir. (Kırmızı 2008: 300-301) Vilâyet belediye kânûnunda belediyelerin mali kaynakları ve teşkilat yapıları ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Nitekim bu kânûn ile taşra belediyeleri ilk defa tüzel kişiliğe ka-

³⁴ BOA, A. MKT. NZD., 279/39, Vesika 1-2.

³⁵ Bkz. 23 Ca 1275 (29 Aralık 1858) tarihli vesika. BOA, A. MKT. NZD., 273/18.

³⁶ Bkz. 11 L 1269 (18 Temmuz 1853) tarihli vesika. BOA, HR. MKT., 61/29./ Bkz. 9 Za 1266 (16 Eylül 1850) tarihli vesika. BOA, A. MKT. NZD., 15/8.

³⁷ Asâkir-i şâhânedan muhreç Ali Çavuş Üsküdar Büyük İskele değnekçiliğini yapmıştır. (11 R 1277/27 Ekim 1860) BOA, A. MKT. NZD., 328/81.

vuşmuş ve belediyelerin görevleri şehirdeki birçok hizmeti kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu kapsamda vakıfların kontrolündeki su tesisleri dışında alt ve üst yapıya yönelik inşaa faaliyetleri belediyelere bırakılmıştır. Halka açık lokanta, tiyatro, kahve gibi yerlerin ve şehir içi ulaşım araçlarının denetimi, araçların tarifelerinin belirlenmesi, esnafın denetimi, emlak ve nüfus kaydı, doğum ve ölüm işlemleri ve fakirler için bir takım kurumlar kurulması belediyelere yüklenen başlıca görevlerdir. (Oktay 2008:398) Bu çerçevede değnekçilik görevi ile ilgili işlemlerin de belediyelerin uhdesine verildiği anlaşılmaktadır. Nitekim değnekçilerin tayin, terfi vs. işleri ile başkent İstanbul'da Şhremâneti kuruluncaya kadar İhtisâb³⁸ veya Hubûbât Nezâreti,³⁹ Şhremâneti kurulduktan sonra ise Şhremâneti veya Altıncı Daire Müdüriyeti ilgilenmiştir.⁴⁰ Değnekçi olarak görev almak isteyen kişilerin talepleri buradan Sadâret'e (Cenâb-ı sadâret-penâhiye) iletilmiş, "taraf-ı hazret-i müsteşariden" de gerekli işlemler yapılarak atama gerçekleştirilmiştir. Yapılan atamalarda Ticaret Nezâreti⁴¹ ve Zabtiye Nezâreti'nin⁴² de onaylarının alındığı anlaşılmaktadır.

³⁸ Mustafa adlı kişinin Hatapkapısı hamalları değnekçiliğinde istihdamı için uygulanan prosedüre bkz. (28 Ca 1267/31 Mart 1851). BOA, A. MKT. NZD., 30/96./ Kayıkçı esnafından Hüseyin, atık yağ kapanı iskelesi değnekçilik hizmetinde istihdam edilmek için İhtisâb Nezâreti'ne bir dilekçe vermiştir. (7 S 1267/12 Aralık 1850). BOA, A. MKT. NZD., 20/75./ Ömer adlı kişi ihtiyaç içerisinde bulunması nedeniyle Sultan Mehmed'de değnekçilik görevinde istihdam edilmesi için dilekçe vermiş, talebi İhtisâb Nezâreti'ne bildirilmiştir. (7 S 1267/12 Aralık 1850). BOA, A. MKT. NZD., 20/80./ Ali adlı kişinin Tophâne'de Bargir hamalları kethüdası vekilinin değnekçiliğinde istihdam edilmesi için verdiği dilekçe de İhtisâb Nezâreti'ne sunulmuştur. (11 S 1267). BOA, A. MKT. NZD., 21/19./ Paşalimanı anbarında kileciler değnekçisi Ahmed Çavuş'un eski görevinde veyahut Kileciler Müdürlüğü hizmetinde istihdam edilmesi için verdiği dilekçe İhtisâb Nezâreti'ne iletilmiştir. (29 C 1270/29 Mart 1854). BOA, Hariciye Mektubi Kalemi (HR. MKT.), 73/47./ Abdullah Ağa'nın Bahçekapısı hamalları değnekçiliğinde istihdam edilmek için verdiği dilekçe İhtisâb nazırı Bey efendi hazretlerine sunulmuştur. (11 L 1269/18 Temmuz 1853). BOA, HR. MKT., 61/29./ Değnekçilerin sadece atama, terfi gibi işlemleri değil yaşamış oldukları mesleki sorunlarda da bağlı bulundukları kurumun onayı çerçevesinde hareket edilmiştir. Mesela, değnekçiler vermiş oldukları hizmetlerin karşılığını her zaman alamamışlardır. Bu durumda İhtisâb Nezâreti'nin bilgisi dahilinde şer'i mahkemeye başvurularak borçlu kişinin malları tespit edilip borçlar tahsil edilmeye çalışılmıştır. Mesela, Hamallar kethüdası Edhem'in değnekçilere olan borcunun (duyûn-ı ma'lûme) ma'rifet-i şer'î kanalıyla emlâki satılarak ödenmesi konusunda İhtisâb Nezâreti'ne bilgi verilmiştir. (18 M 1269/1 Kasım 1852). BOA, A. MKT. NZD., 62/92.

³⁹ Hızır bey mahallesi sakinlerinden Numan verdiği arzuhalde, geçimini sağlamak üzere zahire kilecilerinin değnekçilik hizmetinde istihdam edilmesi talebinde bulunmuştur. (13 S 1262/10 Şubat 1846). BOA, A. DVN. MHM., 2/41.

⁴⁰ Galata Yeni Cami ile Balıkpazarı ve mevâki-i saire hamallar değnekçiliğinin uhdesine verilmesi için Salih Ağa tarafından Altıncı Daire ö bir dilekçe verilmiştir. (11 B 1276/3 Şubat 1860). BOA, A. MKT. NZD., 304/22./ Ali Ağa adlı bir diğer kişi de Karaköy iskelesi değnekçiliğine tayin edilmek için Şhremâneti'ne başvuruda bulunmuştur. (22 B 1273/18 Mart 1857). BOA, A. MKT. NZD., 217/78./ Üsküdarlı Osman Ağa 4 yıldan beri Eminönü değnekçiliğinde çalışmışsa da görevinden ihraç edilmiştir. Osman Ağa tekrar eski görevine dönebilmek için Şhremâneti'ne dilekçe vermiştir. (5 Ş 1273/31 Mart 1857). BOA, A. MKT. NZD., 219/17./ Şhremâneti Tulumacıbaşı Ahmed Ağa yaptığı hizmetten çıkarıldığı için maddi sıkıntı içerisinde girmiş ve Şhremâneti'ne bir dilekçe vererek tekrar aynı hizmette ya da Galata Kilecileri değnekçiliği hizmetinde istihdam edilmesini istemiştir. (12 Za 1275/13 Haziran 1859). BOA, A. MKT. NZD., 283/57.

⁴¹ Hasan Ağa'nın ebniye-i mîriye değnekçiliğinde istihdamı talebi için Bkz.: (25 R 1274/13 Aralık 1857). BOA, A. MKT. NZD., 246/29./ Vanlı Hasan adlı bir kişi ihtiyaç sahibi olması nedeniyle bir dilekçe vererek ebniye-i mîriyeden birinde değnekçi olarak istihdamını istemiş, bu konudaki talep Ticaret Nezâreti'ne iletilmiştir. (23 Ra 1274/11 Kasım 1857). BOA, A. MKT. NZD., 241/46.

⁴² Ali adlı kişinin Tavukpazarı hamalları değnekçiliğinde istihdamıyla kayırılması, niyaz edilmiş ve "merkûmun husûl-i mesrûriyeti hususunda müsaade....." istenmiştir. (11 N 1267/10 Temmuz 1851).

Değnekçilik görevine tayin edilmek isteyen kişiler görev talebiyle ilgili bir arzuhal vermiş, arzuhalde kişi, işe olan ihtiyacını ve nedenlerini dile getirmiştir. İlgili arzuhal Nezaret'e sunulularak alınan onay çerçevesinde atama yapılmış veya istihdam edilecek alan bulunmadığı belirtilerek reddedilmiştir.⁴³ Kişiye değnekçilik tevcihinin bir berat hazırlanarak yapıldığı görülmektedir.⁴⁴

Yapılan atamaların atama yapılması istenen alanın esnaf grubunun rızası dahilinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.⁴⁵ Mesela, daha önce Unkapanı'nda kile esnafının 10 yıl değnekçiliğini yapan Mustafa, Hatapkapısı'nda arka hamalları değnekçiliğinde istihdamı için dilekçe verdiğinde konu ile ilgili işlem başlatılarak, ilgili dilekçe çerçevesinde hamallar kethüdası ve "Hatapkapısı hamal esnafından icâb edenlere" istihdamın uygun olup olmadığı sorulmuş ve esnafın rızası dahilinde atama yapılmıştır. (6 C 1267/8 Nisan 1851).⁴⁶

Her esnaf grubunda birden fazla değnekçinin görev aldığı görülmektedir. Nitekim Yağ Kapanı kileci esnafından Mehmed Ağa, kileci esnafı değnekçiliğine tayini için Şehremâneti'ne dilekçe verdiğinde,⁴⁷ "içlerinde değnekçi olarak bugünlerde vefat eylemiş bir kimesne olmadığı ve el'ân değnekçilerin ber-hayât olub hizmetinde bulunduğu taraflarından beyân olunmuş..." olduğu belirtilerek münhal yer olmadığından Mehmed Ağa'nın kileci esnafı değnekçiliğine istihdam edilemeyeceğinin bildirilmesi bizi bu şekilde düşünmeye sevk etmektedir. (10 Ş 1275/15 Mart 1859).⁴⁸

Değnekçilikte istihdam edilen kişiler muhtelif sürelerde bu görevi yerine getirmişlerdir. Görev süresini değnekçilik için verilen maaşın miktarı, görev sırasında yaşanan sorunlar, vefat etme, esnafın rızası gibi unsurlar etkilemiştir. Değnekçiliğe atanan bazı kişilerin 4 yıl gibi uzun bir süre görevlerinde kaldıkları görülmektedir.⁴⁹

BOA, A. MKT. NZD., 38/76./ Osmanlı Devleti'nde diğer mesleki alanlarda olduğu gibi değnekçilik yapan kişiler ve aileleri de devlet tarafından her zaman korunmaya çalışılmış, değnekçilere meccanen sıhhi hizmet veren kişilerin taltif edilmesi hususunda da Zabtiye Nezâreti tarafından sadârete başvurularak nişan verilmesi sağlanmıştır. Mesela, Kayıkçılar değnekçisi Ahmed'in zevcesi Zehra'nın yanan elbiselerini söndüren ve vücudunu meccânen tedavi eden Hapishâne-i Umûmi Hastanesi cerrahı Hüsni Efendi'ye beşinci rütbeden mecîdî nişanı verilmesi konusunda Zabtiye Nezâreti'nden 16 Mart 1320 (29 Mart 1904) tarihli, 38 numaralı tezkire hazırlanarak sadârete arz edilmiştir. (23 M 1322/9 Nisan 1904)). BOA, DH. MKT., 840/44.

⁴³ Hasan Ağa'nın ebniye-i miriye değnekçiliğinde istihdamı talebi için bkz.: (25 R 1274/13 Aralık 1857). BOA, A. MKT. NZD., 246/29.

⁴⁴ Emtia gümrüğü değnekçilik hizmetinin Ali Ağa uhdesine tevcih olduğuna dair bir kıt'a berat hazırlanmıştır. (21 Ş 1278/21 Şubat 1862). BOA, İ. DH., 486/32819.

⁴⁵ Yağ Kapanı kileci esnafından Mehmed Ağa'nın kileci esnaflığından kethüdalığa atanması için verdiği dilekçede, kileci esnafının kendisinden hoşnud ve razı olduğu bildirilmiştir. (10 Ş 1275/15 Mart 1859). BOA, A. MKT. NZD., 279/39, Vesika 1./ Kayıkçılar kethüdası Hüseyin ve değnekçi Ahmed Kethüda'nın görevden ihracıyla Hacı İsmail Ağa'nın kethüda tayin edilmesi konusunda kayıkçı esnafı tarafından bir müzekkire hazırlanmıştır. (13 B 1271/1 Nisan 1855). BOA, A. MKT. NZD., 140/92.

⁴⁶ BOA, A. MKT. NZD., 31/76, Vesika 1-2.

⁴⁷ Bkz. 23 Ca 1275 (29 Aralık 1858) tarihli vesika. BOA, A. MKT. NZD., 273/18.

⁴⁸ BOA, A. MKT. NZD., 279/39, Vesika 1-2.

⁴⁹ Üsküdarlı Osman Ağa 4 yıldan beri Eminönü değnekçiliğinde çalışmışsa da görevinden ihraç edilmiştir.

Değnekçilik görevini yapan kişi vefat ettiği zaman görevi evladına veya bir başka kişiye intikal edebilmiştir. Evlad dışında bir başka kişiye intikal etmesi durumunda ölen değnekçinin çocukları, dilekçe vererek hakkını aramış ve İhtisab Nezâreti'nden alınan görüş çerçevesinde yeni görevlendirme yapılmıştır. (4 R 1267/6 Şubat 1851).⁵⁰

Değnekçi adaylarının bazen bazı saygın kişileri referans göstererek, değnekçiliğe tayin talebinde bulundukları görülmektedir. Mustafa Ağa adlı kişi, daha önceleri, mevâlîden Müteveffâ Hasan Tahsin Efendi yanında çalışmış olduğunu (emekdârlarından) referans göstererek, ihtiyar olduğu için “teb’âlîğa” liyakati kalmadığını iki yıldan beri boş gezdiğini (tehî dest gezüb geşt ü güzâr...) ve borçlu olduğunu söyleyerek, Hatapkapısı hamal esnafı üzerine değnekçilik hizmetinde istihdamı için ticaret müşiri devletlü paşa hazretlerine (Ticaret Nezâreti’ne) dilekçe vermiştir. (10 L 1267/8 Ağustos 1851).⁵¹

3. Değnekçilerinin Görevleri

3. 1. Esnafın Durumunun Tespiti: Esnafın kötü bir hali olup olmadığı değnekçilerden tahkik edilmiş, bir hizmete çağrılan kişiyi onlar seçip göndermişlerdir. İtimat edilen, mesuliyet alan ve bir nevi kefil olan bu kişiler bu seçimlerini kıdem ve sıraya dikkat ederek gerçekleştirmişlerdir. (Abdülaziz Bey 2002: 302)

3. 2. İskelelerdeki Vergi Gelirlerini Toplama: Osmanlılar döneminde kayıklara fazla yolcu alınıp alınmadığı, taşıma ücretlerinin (narh) denetimi ve kayıklarda erkek ve kadın yolcuların ayrı ayrı oturmalarının sağlanması gibi görevler muhtesibler⁵² tarafından gerçekleştirilmiştir. (Altınöz 2001:139) 19. yüzyılda bu görevlerden bazılarını değnekçilerin yerine getirdiği görülmektedir. Nitekim değnekçilerin görevlerinden birisi de iskelelerdeki vergi gelirlerini (vâridât-ı rûsûmiye)⁵³ toplamak ve kayıklardaki yolculardan alınan ücretleri denetlemektir.⁵⁴ Bu görevlerin “iskele değnekçileri”nin uhdesinde olduğu anlaşılmaktadır.

Gelirlerin toplanmasında hassas davranılmakla beraber bazı değnekçilerin topladıkları vergileri zimmetlerine geçirdikleri görülmektedir. Bu tür olası durumlarda konu⁵⁵ Şehremâneti tarafından hazırlanan bir tezkire ile⁵⁶ Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’ye sevk edilmiş ve ilgili kişilerin ceza kanunun 90. maddesi gereğince “her ne suretle olur ise olsun zimmetine mâl-ı mîrî geçiren veyahut

Osman Ağa tekrar eski görevine dönebilmek için Şehremâneti’ne dilekçe vermiştir. (5 Ş 1273/31 Mart 1857). BOA, A. MKT. NZD., 219/17.

⁵⁰ Kumkapı değnekçisi Hüseyin’in oğlu, babası vefat edince, görev bir başkasına verilmişse de dilekçe vererek görevin kendisine verilmesini talep etmiştir. Durum İhtisâb Nezâreti’ne sunularak buranın verdiği karar neticesinde sonuçlandırılmak istenmiştir. BOA, A. MKT. NZD., 26/73.

⁵¹ BOA, A. MKT. NZD., 40/27, Vesika 1-2.

⁵² BOA, A. MKT. MVL., 134/34, Vesika 3.

⁵³ İhtisâb Teşkilatı 1854’te lağvedilmiştir. (Kütükoğlu 1999: 566)

⁵⁴ BOA, DH. MKT., 2731/34, Vesika 1-3.

⁵⁵ BOA, A. MKT. MVL., 134/74.

⁵⁶ BOA, A. MKT. MVL., 134/34, Vesika 3.

geçmesine müsaade eden mülkiye ve maliye memurlarının me'mûriyetlerinden tard ile üçden iki seneye kadar hapsi veyahut altıdan üç seneye kadar nefy olunması (sürgün edilmesi)" sağlanmıştır.⁵⁷

Taşrada bulunan kayıkçılar değnekçisi de bulundukları liman riyasetine bağlı olarak çalışmış ve yine iskele ve limanlardan vergi toplama işlerine bakmışlardır. Vergi olarak limanlara uğrayan kayıklardan alınan liman resmi yanında kayıklardaki yolculardan alınan ücretleri denetleme işini de gerçekleştirmişlerdir. Ancak bu görevi her zaman layıkıyla yapamamışlardır. Bu tür durumlarda ilgili değnekçi hakkında bölge liman riyâseti tarafından Der-saâdet liman riyâsetine, oradan da Şûra-yı Bahriye'ye bilgi verilerek değnekçi hakkında gerekli tahkîkâtın yapılması sağlanmıştır.⁵⁸

İskelelerde görev yapan değnekçilerin muhtelif kurtarma olaylarına karıştıkları da görülmektedir. Yaptıkları bu işin görevleri gereği mi yoksa insani olarak mı yaptıkları konusunda kesin bir veri olmamakla beraber iskele değnekçilerinin görev alanlarının iskele ve limanlar olması değnekçilerin görev alanlarına denizlerde boğulma tehlikesi geçiren kişilerin kurtarılmasının da girdiğini akla getirmektedir. Değnekçilere hayat kurtardıkları için (tahlîs-i can) zaman zaman "tahlîsiye maddesi" verildiği görülmektedir.⁵⁹

4. Değnekçilerin Görevine Son Verilmesi: Değnekçilerin atanması gibi işten ayrılma talepleri de Şehremâneti'ne bildirilerek yapılmıştır.(13 Ra 1274/1 Kasım 1857).⁶⁰ Kişiler görevlerinden

⁵⁷ Şehremâneti'ne aid bazı vergi gelirlerinden (vâridât-ı rûsûmiye) yalnız kayıkçı esnafı üzerinde kayıtlı olan 5 yük kuruşa yakın bakayanın incelenmesi (rû'yet-i muhasebe) sırasında Tophâne'de Çeşme Arkası İskelesi'nin 76 senesi Ramazan ayı başından (Mart 1860) 78 senesi muharremi gâyetine kadar (Temmuz-Ağustos 1861) 17 aylık incelenen muhasebesinde 22.000 bu kadar kuruşun bakayasından 7187 kuruşun ilgili esnaf üzerinde, küsur 14.960 kuruşun ise ilgili iskelenin memur ve muvazzaf değnekçisi Yeğen oğlu Hasan Ağa'nın zimmetinde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede Hasan Ağa'nın davası Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye sevk edilmiş ve ceza kanunun 90. maddesinde "her ne suretle olur ise olsun zimmetine mâl-ı mîrî geçiren veyahut geçmesine müsaade eden mülkiye ve maliye memurlarının me'mûriyetlerinden tard ile üçden iki seneye kadar hapsi veyahut altıdan üç seneye kadar nefy olunması (sürgün edilmesi) muharrer olduğundan" bu hükme göre kişinin me'mûriyetten tard edilmesi ile mahpus edilmesi ve 6 ay süre ile Bâb-ı Zabtiye'de hapsedilmesine karar verilmiştir. (29 R 1278/3 Kasım 1861). BOA, A. MKT. MVL., 134/74./ Hasan Ağa zimmetine para geçirdiğini ve zimmetine geçirdiği parayı kendi çıkarları (menâfi-i zâtiyesi) için kullanmakta olduğunu itiraf etmiştir. (22 R 1278/27 Ekim 1861). BOA, A. MKT. MVL., 134/34, Vesika 1-3.

⁵⁸ Ordu iskelesinde bulunan 43 kıta kotra, mavna ve kayıkların nöbet usulü ile nakliyat yapmaları için başta kethüda tayin edilen ve kethüdalık namının kalkması üzerine değnekçi unvanı verilmiş olan Sarı Mehmed oğlu Nezir'in 5 kayıkçıyı teşvik ederek "şimdi hürriyet vardır. Liman resmi vermeyeceksiz ve liman idaresini tanımayacağız" gibi bazı sözler söylediği, önceden her yolcudan maktûan 5 kuruş alınmakta iken 25 kuruş alınmasını kayıkçılara söyleyip, deniz üzerindeki yolculardan tutturabildiklerine göre para almakta ve mahalli liman reisi hakkında şikayette bulunmakta olduklarından ve hükümet tarafından bu kişiler hakkında bir şey yapılmadığından Nezir ile kayıkçı Panayot oğlu Kosta, Yorgi, Hakkı ve Kel İbrahim oğlu Tevfik adlı kişilerin te'dib edilmesi için mahalli liman reisi tarafından Der-saâdet Liman Riyâseti'ne haber verilmiştir. Der-saâdet Liman Riyâseti'nin konu ile ilgili hazırladığı tezkire üzerine de Trabzon vilayetine 27 Kanun-ı evvel 1324'te (9 Ocak 1909) bir yazı gönderilerek gereken tedbirlerin alınması sağlanmıştır. (15 M 1327/6 Şubat 1909). BOA, DH. MKT., 2731/34, Vesika 1-3.

⁵⁹ Beş iskelesi memurlarından Mehmed Naci Efendi ile iskele değnekçisi Şemsi Ağa'ya tahlîsiye maddesi verilmesi için yapılan yazışmaya Bkz.. (17 L 1309/15 Mayıs 1892). BOA, DH. MKT., 1949/37.

⁶⁰ Değnekçilik hizmetinde bulunan Mustafa'nın maaşının az olması nedeniyle işten ayrılma talebi için Bkz.. (13 Ra 1274/ 1 Kasım 1857) BOA, A. MKT. NZD., 240/28.

zaman zaman ayrılmak zorunda kalmışlarsa da yeniden eski görevlerine dönme talepleri istihdam alanının boş olup olmamasına göre değerlendirmeye alınmıştır.⁶¹

Değnekçilerin görevlerini özenle yapmaları denetlenmiş, bu hassasiyeti göstermeyenler görevlerinden çıkarılmışlardır. Görevlerde yapılan sûistimaller devletin yetkili organları yanında tebadan olan kişilerin, üst makamlara verdiği arzuhalles çerçevesinde tespit edilmiştir. Değnekçilerin görevlerinde gösterdiği olumsuzluklar arasında Şehremâneti'ne ait vergileri zimmete geçirme,⁶² görev alanı içerisinde muhatap olduğu kişilere (hamallar vs.) “tazyîk ve rencide” de bulunma⁶³ gibi unsurlar yer almıştır.

Kişilerin değnekçilik görevinde yeniden istihdam edilmesinde, kişinin daha önce görevden ayrılma nedeni üzerinde durulmuş ve görevi sırasında işlemiş olduğu suç nedeniyle görevinden ihraç edilmişse yeniden istihdamına izin verilmemiştir.⁶⁴

Suçsuz yere (bilâ-cunhâ) görevinden çıkarılmış olan değnekçilerin görevlerine dönme talebi yapılan araştırma neticesinde yeniden değerlendirmeye alınmış ve Şehremâneti'nin onayına sunulmuştur.⁶⁵

5. Değnekçilerin Maaşları: Meslek gruplarına ilişkin araştırmalar, meslek düzeyi ile iş tatmini arasında tutarlı bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim toplumsal açıdan daha yüksek düzeyli mesleklerde daha yüksek iş tatmini olduğu tespit edilmiştir. (Deniz 2005: 328) Bu çerçevede değnekçilerin aldıkları maaşlar değerlendirildiğinde, alınan maaşların miktarı ile ilgili çok fazla veri tespit edilemediğinden çok net bir yorum yapılamayacaktır. Ancak bir belgede değnekçilerin maaşının 120 kuruş olduğunun belirtilmesi alınan maaşın pek doyurucu olmadığını düşündürmektedir. Nitekim bu nedenle değnekçilik hizmetinde bulunan bazı kişiler “muhassas olan maaşı derece-i kifâyede olmadığından...”⁶⁶ zaman zaman ayrılma talebinde bulunmuşlardır. Mesela, geçimini sağlayamadığı için ailesiyle Samsun'dan İstanbul'a göç edip değnekçilik yapan Mustafa'ya aylık 120 kuruş maaş verilmiştir. Ancak maaşın yeterli olmadığı gerekçesiyle Mustafa tekrar bir dilekçe vermiştir. (5 R 1274/23 Kasım 1857).⁶⁷

⁶¹ Besa adlı kişi görevinden ayrılıp memleketine gitmişse de tekrar İstanbul'a dönüş yapmış ve yeniden eski görevine, iskele değnekçiliğine, dönmek için bir dilekçe vermiştir. (22 C 1276/16 Ocak 1860). BOA, A. MKT. NZD., 301/72.

⁶² BOA, A. MKT. MVL., 134/74./ BOA, A. MKT. MVL., 134/34, Vesika 1-3.

⁶³ Fındıklı İskelesinde hamal değnekçisi olan Abbas'ın görevden alınıp yerine Kara Mehmed'in tayini için Bkz.: (5 B 1277/17 Ocak 1861). BOA, A. MKT. NZD., 339/90.

⁶⁴ Sirkeci İskelesi hamal esnafı değnekçiliğinden çıkarılan Hasan Ağa'nın bu görevde tekrar istihdamı, Hasan Ağa zarûret içerisinde ve zor bir durumda olmasına rağmen, “...merkûmun ihracı bir cunhâya mebni olmadığı takdirde istihdâmı...” şartına bağlanmıştır. (29 Ş 1276/22 Mart 1860). BOA, A. MKT. NZD., 309/60.

⁶⁵ Asâkir-i şâhâneden muhreç Ali Çavuş Üsküdar büyük iskele değnekçiliğini yaparken suçsuz yere (bilâ-cunhâ) görevinden çıkarılmış, Ali Çavuş'un tekrar göreve dönebilmek için verdiği dilekçe yapılan araştırma neticesinde Şehremâneti'nin onayına sunulmuştur. (11 R 1277/27 Ekim 1860). BOA, A. MKT. NZD., 328/81.

⁶⁶ Bkz. 13 Ra 1274 (1 Kasım 1857) tarihli vesika. BOA, A. MKT. NZD., 240/28.

⁶⁷ Dört yıl Samsun'un hamallar kethüdalığı görevini yapmış olan Mustafa, kendisine verilen maaşın

Değnekçiler, geçimlerini sağlama konusunda aldıkları maaşın yetersizliği konusunda zaman zaman itirazlarda bulunmuşlarsa da değnekçilerin bazılarının sarraflara borç verebilecek kadar varlık sahibi oldukları da görölmektedir.⁶⁸

D. DEĞNEKÇİLİK HİZMETİNİN İHALESİ

Osmanlı Devleti'nde yıllık, nakdi, belirli bir gelir getiren müesseseler "mukataa" olarak adlandırılmıştır. (Kütükoğlu 1999: 543) Mukataalar, başlıca üç yöntemle işletilmiştir. Bunlar; iltizam, emanet ve XVII. yüzyılın sonlarından itibaren malikanedir. (Tabakoğlu 2002:671) Emanet usulü ile yönetilen mukataalar, eminler tarafından devlet adına yönetilmiştir. Emin devletten maaş almış, zararlardan sorumlu tutulmamıştır. Uygulamada madenler gibi önemli, devlet tarafından kontrolü gereken yerler veya mültezimlerin pek kâr beklemediği yerlerin emaneten yönetildiği görölmektedir. (Karaman 2004: 140)

Değnekçilik hizmeti de mukataalara dönüştürölmüş ve bu çerçevede taliplilerine ihaleler yapılmıştır.⁶⁹ En meşhur değnekçilik hizmeti olarak Galata değnekçilik hizmetinin adı geçmektedir. Galata değnekçilik hizmeti mukataaya dönüştürölerek taliplilerine ihale edilmiştir. Bu hizmetin ileriki yıllarda çörcöp mukataası başta olmak üzere muhtelif vergi kaynakları ile birleştirilerek ihale edildiği görölmektedir.

Galata değnekçilik mukataasının 1847 yılı bedeli 13.588 kuruş olup, 1848 yılı bedeli 412 kuruş zamlanarak 14.000 kuruşa yükselmiştir. Galata değnekçilik mukataası 1848 yılında tek bir mukataa olarak müzayedeye sokulmuş ve toplam 14.000 kuruş bedel ile Mültezim Ahmed Ağa'ya ihale edilmiştir. İhale "sarraf taahhüdü" alınarak gerçekleştirilmiştir. (28 R 1264/3 Nisan 1848).⁷⁰

Galata değnekçilik hizmetinin uzun bir süre çörcöp mukataası ile birleştirilerek ihale edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1856 yılına mahsuben de Galata değnekçilik hizmeti ve çörcöp mukataasının 28.000 kuruş bedel ve sarraf taahhüdü ile Mültezim Mustafa Ağa'ya ihalesi için Maliye Nezâreti nezdinde yazışmalar yapılmıştır. (22 L 1272/26 Haziran 1856).⁷¹

yetersizliği nedeniyle çoluk çocuğuyla buradan ayrılarak Dersaadet'e geldiğini burada da kendisine 120 kuruş maaş ile değnekçilik görevi verildiğini ancak bu maaşın da ailesinin geçimini sağlamada yeterli olmadığını bu nedenle bir başka yerde (Galata ve Kürkçükapısı hamallar değnekçiliğinde) istihdam edilmesi için Şehremâneti'ne dilekçe vermiştir. Mustafa adlı kişinin verdiği dilekçe çerçevesinde Hamallar başkethüdası Hüseyin Ağa Es'âr Odası'na celb edilerek kendisinden konu ile ilgili bilgi alınmıştır. Yapılan görüşme neticesinde Mustafa'nın aylık 120 kuruş maaş ile değnekçilik yaptığı, ancak Mustafa'nın bu maaşın kendisine yeterli gelmediğini (adem-i kanaatle) ileri sürerek değnekçilik işini terk ettiği bildirilmiştir. Yerine de Osman Ağa adlı bir diğer kişi istihdam edilmiştir. Ayrıca Kethüda tarafından, Mustafa'nın münhal bir yer bulunduğu takdirde kayırılarak burada istihdam edileceği belirtilmiştir. (5 R 1274/23 Kasım 1857). BOA, A. MKT. NZD., 243/38, Vesika 1-3.

⁶⁸ Unkapanı (Kapân-ı dakîk) iskelesi değnekçisi Hacı Osman Ağa, Harput sarraflarından Arageloğlu Heci ile Aron'a emaneten bâ-tahvîl 6500 kuruş vermiştir. (9 B 1276/1 Şubat 1860). BOA, A. MKT. UM., 393/79, Vesika 1-2.

⁶⁹ Galata değnekçilik hizmetinin ihalesi için Bkz.: (25 B 1273/21 Mart 1857). BOA, İrade Dahiliye (İ. DH.), 373/24726.

⁷⁰ BOA, İ. DH., 170/9026.

⁷¹ BOA, İ. DH., 348/22957.

Galata değnekçilik hizmeti ve çörçöp mukataasına daha sonra Beyoğlu ve Tâtâvele’de bulunan mandıralar icarı da eklenmiş ve birlikte ihalesi yapılmıştır. Bu bölgelerin 1858-59 yıllarına mahsuben 58.000 kuruş bedel ile taliplilerine ihalesi için yazışma yapılmıştır. (5 Za 1274/17 Haziran 1858).⁷²

1861 tarihli bir vesikaya göre ise Galata değnekçilik hizmeti ve çörçöp mukataasının muhtemelen çok karlı bir mukataa olmaması nedeniyle Belediye altıncı dairesine terk edildiği⁷³ böylelikle mukataanın “emâneten” idaresinin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

1862 yılında ise Galata değnekçilik hizmeti ve çörçöp mukataasının “emâneten hüsn ü idaresi”nin devam etmesinin istendiği görülmektedir. Ancak emâneten idarenin devam edip etmediği kesin belli olmamakla beraber Galata değnekçilik hizmeti ve çörçöp mukataasının Canik ve Selanik sancaklarında bulunan bazı vergi gelirleri ile beraber ihale edilmesine karar verildiği görülmektedir. (27 Za 1278/26 Mayıs 1862).⁷⁴

Galata çörçöp ve değnekçilik mukataasının 1280 (1863/1864) yılı mültezimi olarak Hüsnü efendinin adı geçmektedir. Hüsnü efendinin mukataadan dolayı devlete borcu (deyn-i mîrî) olduğu bu çerçevede Hüsnü efendinin nerede bulunduğu vefat etmiş ise de varislerinin isim, şöhret ve ikamet yerlerinin tespit edilmesi konusunda Beyoğlu Mutasarrıflığı’na ve Zabtiye Nezâreti’ne yazı yazılmıştır.⁷⁵

SONUÇ

Klasik dönemde lonca sistemine bağlı olarak çalıştıklarını düşündüğümüz değnekçiler 19. yüzyılda İhtisab veya Hububat Nezâreti, Şehremâneti kurulduktan sonra ise Şehremâneti veya Altıncı Daire Müdüriyeti’ne bağlı olarak çalışmışlardır. Taşra belediye teşkilatlarının kurulmasıyla beraber taşra belediyeleri de bulundukları bölgedeki değnekçilerle ilgili işlemleri yürütmüştür. Ancak taşrada görev yapan değnekçilerin de her türlü işlemlerinin Osmanlı Merkez Teşkilatı’na bağlı olarak

⁷² BOA, İ. DH., 407/26954.

⁷³ Galata değnekçilik hizmeti ve çörçöp mukataası vergilerinden Belediye Altıncı Dairesi’ne terk olunan yerlerde ve hazine tarafından toplanan ve Şehremâneti’ne bırakılan yerlerin vergilerinin tahsili ile ilgili olarak belediye Altıncı Dairesi ile yazışmalar yapılmıştır. İlgili yazıya göre vergilerin toplanması konusunda Meclis-i Âli Tanzimat’a gönderilen yazıda şu bilgilere yer verilmiştir; Eskiden beri uygulanan tarife göre Galata ve mülhakatında bulunan yerlerde İslam ve ecnebi dükkanları ile müstecir olan dükkanların her birinden “şeref ve itibarına göre” aylık 40 pareden 3’er kuruşa kadar resim alınmıştır. Bununla beraber Altıncı Daire’ye terk edilen yerlerde ise “şeref ve i’tibâr” maddesi kaldırılarak, resimlerin, bölge esnafının kâr ve sanatı dikkate alınarak birbirinden farklı (tefâvûten) oranda tahsis ve tahsil yapılmıştır. Şehremâneti idaresine bırakılan yerlerde ise vergilerin eski kaideye göre toplanması halinde mültezimin “şeref ve i’tibârı” olmayan dükkanlardan dahi “şerefiyedir” diyerek fazla resim almaya kalkışabilecekleri ve Altıncı Daire tarafından belirlenen tarifede açıklandığı üzere vergilerin esnafın kar ve sanatına göre farklı oranlarda (tefâvûten) tahsil edilmesinin her vecihle makbûliyeti üzerinde durulmuştur. (10 Za 1277/20 Mayıs 1861). BOA, A. MKT. MHM., 219/90.

⁷⁴ BOA, İ. DH., 490/33153.

⁷⁵ Beyoğlu mutasarrıflığından gelen cevabi yazıda gerek Hüsnü efendi gerekse de varisleri konusunda kendilerinde bir bilgi bulunmadığı belirtilmiştir. BOA, ZB., 395/47, Vesika 1-3./ Ayrıca Bkz. 20 Ke 1322 (2 Ocak 1907) tarihli vesika. BOA, ZB., 594/44./ Konu ile ilgili olarak polis müdürlüğü tarafından Zabtiye Nezâreti’ne yazılan yazıda da Hüsnü efendinin hayatta olup olmadığı ve mirasçıları hakkında herhangi bir bilgi tespit edilemediği bildirilmiştir. (27 KS 1322/9 Şubat 1907). BOA, ZB., 64/71.

yürütüldüğü görölmektedir. Nitekim taşrada görev yapan bir liman değnekçisinin liman riyasetine, liman riyasetinin de Der-saadet liman riyasetine bağılı olarak hareket etmesi bunun önemli bir göstergesidir. Bu durum Osmanlı devletinin “merkezileşme” anlayışının bir sonucudur.

Değnekçiler görevlerini yerine getirirken hiyerarşik bir düzen içerisinde hareket etmişlerdir. Bu çerçevede 19. yüzyılda değnekçiler bir kethüdaya bağılı olarak hareket etmiş, kethüdalar bir başkethüdaya, başkethüda ise belediyeye bağılı olarak çalışmıştır.

Değnekçilerle ilgili işlemlerin 19. yüzyılda “Es’âr Odası” adı verilen bir yerden yürütüldüğü ve değnekçilerin atanması, görevden alınması ve denetimi gibi hususların nezaretlerin gözetiminde belediyeler tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Değnekçilik hizmetlerinin 19. yüzyılda mukataa sistemi çerçevesinde idare edildiği görölmektedir. Muhtemelen çok fazla gelir getiren bir hizmet olmaması nedeniyle değnekçiliğin çörcöp mukataası veya taşrada bulunan bazı mukataa gelirleriyle birleştirilerek ihale edildiği, ancak bu faaliyetlerin de değnekçilik mukataasının cazibesini artırmadığı ve bu çerçevede değnekçilik hizmetinin devlet uhdesine alınarak “emânet” yöntemi ile idare edildiği görölmektedir.

KAYNAKLAR

a) Arşiv Kaynakları

1- Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- Beylikçi Kalemî Defterleri Mühimme (A. DVN. MHM.), 2/41,
- Dahiliye Mektubî Kalemî, (DH. MKT.), 2731/34, 840/44, 1949/37,
- Hariciye Mektubî Kalemî (HR. MKT.), 61/29, 73/47,
- İrade Dahiliye, (İ. DH.), 170/9026, 348/22957, 373/24726, 407/26954, 486/32819, 490/33153,
- Sadâret Mektubî Kalemî Deâvî (A. MKT. DV.), 129/77,
- Sadâret Mektubî Kalemî Meclis-i Vâlâ (A. MKT. MVL.), 134/34, 134/74.
- Sadâret Mektubî Kalemî Mühimme (A. MKT. MHM.), 219/90,
- Sadâret Mektubî Kalemî Nezaret ve Deâvî (A. MKT. NZD.), 15/8, 20/15, 20/75, 20/80, 21/19, 26/73, 30/96, 31/76, 35/60, 36/69, 38/76, 40/27, 62/92, 140/92, 217/78, 219/17, 240/28, 241/46, 243/38, 246/29, 273/18, 279/39, 283/57, 301/72, 304/22, 309/60, 328/81, 339/90, 399/99,
- Sadâret Mektubî Kalemî Umum Vilayet, (A. MKT. UM.), 393/79,
- Zabtiye (ZB.), 64/71, 395/47, 594/44,

b) Diğer Kaynaklar

- Abdülaziz Bey (2002). *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Altınöz, İ. (2001). “Geçmişten Günümüze Kalite: Osmanlı Örneği”, *TMMOB Makine Mühendisleri Odası II. Kalite Sempozyumu 15-16 Haziran 2001*, 137-147.
- Baydar, O. (1994). *İstihdam, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 257-265.
- Deniz, M. (2005). “Bir Tutum Çeşidi Olarak İş Tatmini”, *Örgütsel Davranış Boyutlarından Seçmeler*, Editör: Mehmet Tikici, Ankara: Nobel Yayın, 295-338.
- Dramur, R. (1992). “Osmanlılarda Hekim ve Eczacı Gedîği”, *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, İstanbul, 17-19 Şubat 1988, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 149-155.
- Doğan, M. (2003). *Büyük Türkçe Sözlük*, 16. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları.

- Ertuğ, N. (2008). *Osmanlı Döneminde İstanbul Hamalları*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- <http://193.255.138.2/takvim.asp?takvim=2&gun=27&ay=1&yil=1278> (Türk Tarih Kurumu Tarih Çevirme Kılavuzu, Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2010)
- Karaman, D. (2004). “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara Sancağındaki Malikane Mukataalara Dair Bazı Bilgiler”, *Bilig- Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 29, 139-176.
- Kırmızı, A. (2008). “19. Yüzyılda Osmanlı Taşra İdaresi”, *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, Editör Erol Özvar-Arif Bilgin, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayını, 299-319.
- Kütükoğlu, M. S. (1999). “Osmanlı İktisadi Yapısı”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. 2, Editör: E. İhsanoğlu, İstanbul: Feza Yayıncılık, 548- 650.
- Oktay, T. (2008). “Osmanlı Döneminde Modern Belediye Kurumunun Doğuşu ve Gelişimi”, *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, Editör: Erol Özvar-Arif Bilgin, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayını, 377-402.
- Özkaya, Y. (1985). *XVIII. Yüzyıl’da Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- Seyittanlıoğlu, M. (2002). “Yenileşme Dönemi Osmanlı Devlet Teşkilâtı”, *Türkler*, C. 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 561-576.
- Tabakoğlu, A. (2002). “Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi”, *Türkler*, C. 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 653-694.